

СВІТОГЛЯДНІ ПАРАМЕТРИ РОЗУМІННЯ ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ НЕОРОМАНТИЗМІ

У статті обґрунтовано необхідність вивчення філософії неоромантизму. Особливу увагу приділено з'ясуванню соціокультурних засад філософії неоромантизму та особливостям трактування людини.

Романтичний тип творчості активізується у кризові періоди, коли пануючі соціально-духовні форми життя зазнають краху і необхідні суттєві зміни. Класичний романтизм, який утверджувався на межі XVIII – XIX століть трансформується в неоромантизм XIX – XX ст. Адже кінець XIX – початок XX ст. засвідчує потребу радикального оновлення світоглядних орієнтирів, оскільки пояснити життєпис людини з позицій позитивізму, а як наслідок – раціоналізму, не завжди вдається. Кризовий період характеризується "втечею" людини у світ духовності, в ірраціональну сферу буття.

Аналізуючи зазначений період, А. Казін відзначив, що "старі письменники протиставляються "новим", вітчизняне коріння тих чи інших естетико-художніх тенденцій плутається із запозиченими, що зумовлює потребу історико-культурного аналізу складного переплетіння ідей та подій [1: 194]. Художнім системам кінця XIX – початку XX ст. притаманні певні стильові збіги: романтичний, натуралістичний, просвітительський та ін. Це дає підстави стверджувати "про своєрідне "силове поле" романтичної образної структури мислення, її інтернаціональності, яка накладає відбиток на всі ці стильові течії [2: 169]. Тогочасний ідеологічно-філософський континуум сприяв активізації романтичних тенденцій, котрі реорганізувалися в неоромантизм.

Актуальність дослідження зумовлена потребою реконструкції філософської доктрини українського неоромантизму межі XIX – XX ст. А мета, таким чином, полягає у спробі визначити причини становлення філософії неоромантизму, а також з'ясувати світоглядні параметри неоромантичного розуміння людини.

Зазначимо, що неоромантизм досліджувався у працях З. Генік-Березовської, Т. Гундорової, О. Демчука, А. Казіна, Лесі Українки, Н. Шумило, Д. Царика та ін. Так, вивчаючи неоромантичну драму, З. Генік-Березовська зазначає, що назва "неоромантизм", котра не була виразно окреслена ані в маніфестах, ані у програмах, до слов'янських літератур прийшла з Франції та Німеччини [3: 204-205]. Адже в зазначений період українська еліта активно штудіювала досягнення західноєвропейської науки і культури, що було зумовлено витворенням "духовного П'ємонт" у Галичині, а відтак послабленням політичних утисків щодо українців з боку власних імперій. Досліджуючи історичний шлях України, Іван Лисяк-Рудницький стверджує, що "німцям судилося репрезентувати, – добре або зле, – "Захід" в очах українського народу..." [4: 2], а тому і неоромантизм приходить в українську культуру в першу чергу з Німеччини, для культурної традиції якої притаманний суб'єктивно-романтичний тип світовідчуття.

Зокрема, вплив отієї "німеччини" яскраво простежується у творчому доробку Ольги Кобилянської, що стало приводом для докорів критиків-народників. Чи не вирішальними чинниками у формуванні художнього світу письменниці стали філософія та естетика німецького романтизму. В її доробку викристалізуються ідеї "просвітленої і облагородженої чуттєвості", пориву в безкінечність (Ф. Шлегель), "духовного ества", "внутрішньої музики природи" (Новалис), традиції самотворення образно-чуттєвої стихії поетичного стилю (А. Шлегель). На захист "німеччини" у творах О. Кобилянської стала Леся Українка: "...гал[ицька] критика докоряє Вам німеччиною, а я думаю, що в тій німеччині був Ваш рятунок, вона дала Вам пізнати світову літературу, вона вивела Вас в широкий світ ідей і науки, – се просто б'є в очі, коли порівняти Ваші писання з більшістю галицьких ... там (у гал[ицьких] писаннях) чути закуток, зачіпок, – у Вас гірську верховину, широкий горизонт" [5: 111]. Таким чином, неоромантизм дозволив митцю поринути в ірраціональну сферу буття. Започаткований тип філософствування еволюціонує у доробку Лесі Українки, І. Франка, О. Олесе, М. Вороного, В. Сосюри, В. Симоненка, Д. Павличка, І. Драча та ін. Проте сучасна літературознавча критика маніфестом неоромантизму вважає повість "Царівна" Ольги Кобилянської.

Відзначимо, що філософський континуум зазначеного періоду складали різні течії. На умонастрої доби вагомим був вплив позитивізму, соціалізму та марксизму. Осмислення особистості в неоромантізмі відбувалося під впливом "філософії серця" Г. Сковороди, української ідеалістичної думки другої половини XIX – початку XX ст. (здобутки О. Козлова, О. Гілярова, Г. Челпанова, М. Грота, В. Заньковського), ідей А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, А. Бергсона, тобто підтвердження своїх тез прихильники цього напрямку намагаються знайти в ідеалістичній, ірраціональній філософії. Доречно зауважити, що у багатій системі європейського неоромантізму, котрий презентував різні моделі світорозуміння – від метафізики духу (Метерлінк) до метафізики культури (Вагнер, Ніцше) та метафізики символу (російські символисти-"теурги"), український варіант цього явища був особливим. Його прихильники своєю творчістю відобразили духовно-гуманістичну тенденцію, яка складалася з двох змістових пластів: етико-гуманістичного та ідеально-метафізичного. Етико-гуманістичний пласт насичений антиноміями добра і зла, свободи і тиранії, краси і потворності, а ідеально-метафізичний – мрії і дійсності, поезії та буденності, гармонії та дисгармонії, індивіда та соціуму.

Як бачимо, витворення неоромантізму в досить плідному і багатому філософсько-культурному просторі зумовило вивчення цього складного явища з найрізноманітніших позицій. Про це свого часу зауважив С. Венгеров: "... у констатації повторного переживання романтичних настроїв, у терміні неоромантізм ми маємо визначення, яке задовольняє ряд дослідників, що підходять до нього з різних кінців: проф. Браун – з боку розкриття "безкінечного в кінечних його проявах"; д. Жирмунський – із боку містики; д. Філософов – із боку бажання встановити почесну генеалогію "нових течій" замість звичайних зближень із французьким декаданством; я – з боку бажання встановлювати ту спільність настроїв кожної епохи, без якої література не може вважатися явищем органічним і перетворюватись на хаотичну масу випадкових явищ" [Цит. за 2: 171].

Зазначимо, що осмислення неоромантизму відбулося перш за все у літературному процесі і все ж таки не здобуло єдиного трактування. На сьогодні його розуміють як оновлення і специфічний різновид романтизму [3: 207; 6:323; 7: 19] або як стильову хвилю модернізму [8: 48; 9: 504] чи предтечу модернізму [10].

Філософія неоромантизму знайшла своє вираження в літературі, оскільки в Україні досить часто філософія є проявом інтеграції літературно-художнього та філософського мислення. І тоді Слово перетворює себе на фізичний космос, а автор презентує власне розуміння буття людини. Для космосу, створеного через Слово, актуальними є питання хто ми? звідки прийшли? куди йдемо? Якщо в реальному житті досить складно знайти відповіді, то у царині Слова автор у змозі вирішити їх.

Доба зламу століть, а саме в цей час утверджується неоромантизм, уточнює і корегує національні і соціальні ідеали. Український романтизм сконцентрувався на зображенні історичного минулого, оспівуючи Козаччину, тобто "Україна для романтиків ... з акцентованими у ній знаковими волею-дикістю, героїкою, незайманістю-природністю, екзотикою тощо не могла не бути об'єктом ідеалізації, естетизації, поетизації, зрештою міфологізації" [11: 188]. На противагу йому, неоромантизм поривається у майбутнє, намагаючись репрезентувати український народ як спільноту сильних і вольових особистостей. Так само як і романтизм, неоромантизм вимальовує певний ідеал, що зумовлено соціокультурними чинниками. У цей період різні літературні течії продукують власне розуміння людини, наприклад, неоромантизм активізує ідеї "цілої" людини, неонатуралізм – "природної" людини, неореалізм – соціально-культурний ідеал "реалізованої" особистості, модернізм – "синтезованої" або "інтегрованої" людини.

Характерною ознакою неоромантизму в розумінні людини є виокремлення особистості із загалу: "Старий романтизм прагнув звільнити особистість, – але тільки виняткову, героїчну – від натовпу; [...] новоромантизм прагне звільнити особистість у самому натовпі, розширити її права, дати їй можливість знаходити подібних собі чи, якщо вона виняткова і при цьому активна, дати їй можливість підносити до свого рівня інших, а не знижуватися до їх рівня..." [12: 236-237]. Такими є герої Лесі Українки та Ольги Кобилянської, наприклад, Наталка Верковичівна із "Царівни", Мавка з "Лісової пісні", Касандра з однойменної драми та ін.

Найскладнішим і найнеосяжнішим явищем життя завжди була і, напевно, залишиться людина. Її вивчення відбувалося як у науковому, так і художньому ракурсах. У зображенні особистості неоромантики намагаються розкрити багатство індивідуального, цілісність природного і людського існування. Єдиною дійсною реальністю для них є потаємно-особисте. Прагнення виразити нові духовні, суспільно-культурні потреби дійсності зумовлює особливе стильове оформлення, про що, зокрема, свідчить форма творення буття через Слово у вигляді щоденників ліричного героя. Вірні романтичній естетиці, вони створюють унікальну модель ліричного світовідчуття, так зване життя "без подій". На нашу думку, вихідним пунктом світогляду неоромантики проголошують екзистенційне, феноменальне, реальне, індивідуально-особисте "я". Оскільки переважна більшість тогочасних діячів зосереджувалась на проблемах метафізики, прагнучи віднайти сенс життя і певну першооснову, яка була б опорою розвитку людини і перебувала під значним впливом песимізму Шопенгауера, погляд же неоромантиків фокусується на індивідуальному, внутрішньому, що породжує посилену увагу до екзистенції суб'єкта.

Зосередження на сфері духовного зумовлює в неоромантизмі репрезентацію ідеалу "цілого" чоловіка, який є вершиною розвитку і самовдосконалення особистості (так, лейтмотивом життя Наталки Верковичівни Ольги Кобилянської є фраза "бути собі ціллю й обробляти самого себе, з дня на день, з року до року; різьбити себе, вирівнювати, щоби все було складне, тонке, миле, щоб не осталося дисгармонії ані для ока, ані для серця"). Мета такого сходження на вершину духу полягає у тому, щоб потім спуститися до "черні", щоб якомога вище піднімати її етос" [13: 97]. У кожному творі, де змальовується неоромантичний ідеал людини, стверджується самодостатність людини (за умови, що вона володіє собою, долає негативне в собі). Таким чином, її духовним центром є насамперед почуття, а душа – це єдиний і вірний дороговказ.

Загальновизнаним є те, що духовність пронизує життєвий світ людини. Цей модус людського буття є індивідуальним. Поряд із цим він є проявом структур універсума в бутті людини і, як наслідок, духовність претендує на роль всезагального утворення. Кохаючись у сфері духовності, неоромантики вважають, що провідна, домінуюча роль у житті людини належить таким категоріям, як індивідуальність, душа, серце, воля, краса, естетизм, що зумовлено пріоритетом духовного, морально-етичного над реальним, фізичним. Так, мета, покладена в основу природного розвитку, – це порив, за висловом Лесі Українки, *ins Blaui*, тобто у майбутнє. Шлях такого розвитку відбувається через душу людини, через самовдосконалення.

Презентована у неоромантизмі душа є тим ідеалом, до якого повинен прагнути кожний. Уважаємо, що образ нової людини зводиться до ідеалу "чоловіка із прекрасною душею", адже душа – це глибинне вираження людського "я", центр Всесвіту. Як бачимо, ідея майбутнього експлікується в ідею розвитку окремої особистості, а відтак, через окрему особистість, – всього роду. Ідеалізація особистості відбувається посередництвом її естетизації. Відзначимо, що в житті "цілої" людини естетизм присутній у всьому: від сприйняття природи до устрою побуту. Тому гармонійна особистість сприймається в перспективі руху до такого ідеалу самої реальності.

Слушною є спроба А. Казіна порівняти причини прагнення до ідеалізації західного романтизму і російського неоромантизму: "Парадокс об'єктивних взаємовідносин між західним романтизмом і російським неоромантизмом проявляється в тому, що перший, умовно кажучи, скоріше зневажає життя, і мріє про ідеал, а другий скоріше жаліє життя, проте і міцніше тримається за свої ідеали" [1: 149]. Вважаємо, що український неоромантизм, як і російський, намагався творчий ідеал утілити як життєву дійсність, тоді як романтизм від дійсності ховається у поетичному ідеалі, жалкуючи про втрачені можливості.

Зазначимо, що витворення ідеалу "цілого" чоловіка у неоромантиків відбулося під впливом філософії Ф. Ніцше. Об'єднують їх такі риси, як воля, унікальність, відважність та вітально-сильний потяг. І хоча кінець XIX ст. – початок XX ст. ознаменовується творчим прочитанням філософії Ніцше, український неоромантизм формується під впливом переосмислення християнських міфологем, шляхом посилення віталістичної й пантеїстичної культурософії. Подібне відбувається і в європейському філософсько-культурному просторі,

доказом чого є, наприклад, філософія життя. Це пояснюється тим, що Україна є частиною цілого, Європи, а тому, відповідно, на її теренах відбуваються подібні процеси, але з урахуванням власної ментальності.

У своєму трактаті "Так казав Заратустра" Ніцше зображує опозиційне ставлення надлюдина до натовпу, тоді як "справжній новоромантик зневажає не сам натовп, тобто не особистості, які утворюють цей натовп, а той рабський дух, який примушує людину добровільно зараховувати себе до натовпу, як до чогось стихійного, поглинаючого, нівелюючого, яке стирає індивідуальність, приносить її в жертву інстинкту, стадності. Новоромантик протиставить натовпу не героя чи окрему особистість, а суспільство свідомих особистостей, в якому він, цей натовп, розчинився б без залишку" [14: 253-254]. Відтак, зосереджуючи увагу на "цілій" людині, неоромантизм органічно викликає за собою ідеал "нової суспільності", тобто ілюстрація проблеми "людина-суспільство" відбувається посередництвом філософсько-етичних роздумів героя, який є репрезентантом неоромантичного ідеалу.

Критично оцінюючи минуле і сьогодення української нації, неоромантики кохалися у майбутньому, де зображували сильну і вольову націю. І хоча часові межі деяких неоромантичних творів презентують давні суспільні устрої (наприклад, у драмах Лесі Українки, це час язичництва, античності, раннього християнства), але проєктуються в них бажане майбутнє. "Майбутнє можна зрозуміти тільки в результаті аналізу минулого і сучасного, оскільки воно з'являється на основі їх діалектичної зміни" [15: 34]. Тому, звертаючись до минулого і сучасного, неоромантики намагаються зобразити бажане майбутнє.

Така проєкція цілого, нового суспільства через індивідуальність була характерна як для романтизму на рівні естетичного ідеалу, так і для неоромантизму. "Його (неоромантичний – О.Ч.) етико-гуманістичний сенс нібито "знімав" саму можливість суб'єктивного свавілля "суверенної" особистості (хоча естетично приховав її в собі), був позначений пошуками об'єктивної, соціальної, природної і духовної міри її свободи, її загальнолюдської характерності [...]. Неоромантична концепція людини передусім відштовхувалася в пошуках єдності реальності й ідеалу від загальнолюдської спільності, загальнолюдської родової природи, прагнула розв'язати ідею рівності, соціальності як індивідуальної і родової гармонії" [2: 178-179].

Таким чином, у період "глибокого переосмислення діапазону бачення людини, пізнання її внутрішньої сутності, психобіологічних можливостей, її причетності до "нескінченності" (за М. Матерлінком), а також спроби осягнення символічного бачення світу, сутності людини в її духовному сходженні до Абсолюту – через індивідуалізм до універсалізму завдяки самопізнанню себе в Духові, Любові, Світлі" [16: 60], неоромантизм єдиним шляхом оновлення людини вважає її внутрішнє прозріння. "Різьблячи себе" людина пізнає світ. Неоромантичний ідеал спирається на єдність природи і людини, природного і духовного, окремої людини і цілого роду, ідеї розвитку й ідеї майбутнього.

Отже, національно-культурне піднесення кінця XIX – початку XX ст., багатий філософський континуум зумовили активізацію романтичної традиції в українській культурі. Духові часу відповідали неоромантичний культ "краси і сили", уславлений герой-надлюдина, можливість становлення нового світу, побудованого за законами гармонії та краси. На нашу думку, влучною щодо характеристики доби є оцінка романтизму Ф.В. Шеллінга, згідно з якою "то був чудовий час... Людський дух був розкутий, вважав, що має право протиставляти всьому існуючому свою дійсну свободу й запитувати не про те, що є, а про те, що можливе" (така паралель, вважаємо, доцільна, оскільки неоромантизм ряд дослідників зараховують до третьої хвилі романтизму). Зауважимо, що філософія неоромантизму, пориваючись *ins Blaui*, репрезентує ідею "цілого" чоловіка. Неоромантичний, визвольний від нівелюючого впливу натовпу, порив прагнув відновити на рівні людської індивідуальності природну, суспільну і родову цілісність людського буття. Ідеальна структура характеру, розроблена неоромантиками, базувалася на духовному пориві, чим компенсувався розлад матерії і духу, людини і світу, реальності та ідеалу. Гармонійна, вільна особистість сприймається у перспективі руху в майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Казин А. Неоромантическая философия художественной культуры // Вопросы философии. – 1980. – №7. – С. 143 – 154.
2. Гундорова Т. Реалізм і неоромантизм в українській літературі початку XX ст. (теоретико-методологічний аспект) // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури XIX – початку XX ст.: Зб. наук. праць / АН України Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка; Відп. ред. М.Т. Яценко. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 166 – 191.
3. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм. – К.: "Вид-во "Гелікон", 2000. – 368 с.
4. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 тт. – Том I / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киваль, Е. Панкєєвої. – К.: Основи, 1994. – 554 с.
5. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 10. – К.: Наукова думка, 1978. – 544 с.
6. Бичко А.К., Гнатенко П.І., Феоктистов А.М. та ін. Теорія та історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1992. – 392 с.
7. Наєнко М. Романтичний епос. Лірико-романтична стилістична течія в українській радянській прозі. – К.: Наукова думка, 1988. – 312 с.
8. Пахаренко В. Нарис української поезії // Українська мова і література – 2001. – Ч. 40.
9. Неоромантизм // Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
10. Гундорова Т., Шумило Н. Тенденція розвитку художнього мислення // Слово і час. – 1993. – № 1 – С. 55 – 66.
11. Лисий І. Філософська і мистецька культура. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2004. – 368 с.
12. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 8. – К.: Наукова думка, 1977. – 320 с.
13. Демченко І. Особливості поезії Ольги Кобилянської: Монографія. – К.: Твім інтер, 2001. – 208 с.
14. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. – Т. 12. – К.: Наукова думка, 1979. – 696 с.

15. Зелінський М.Ю., Власенко Ф.П. Людина. Суспільство. Майбутнє. // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету – 2005" (26-27 квітня 2005 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. – Ч. III. – 113 с.
16. Шумило Н. Під знаком національної самобутності. – К.: Задруга, 2003. – 354 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.02.2006 р.

Чаплинская О.В. Мировоззренческие параметры понимания человека в украинском неоромантизме.

В статье обоснована необходимость изучения философии неоромантизма. Особенное внимание уделяется выяснению социокультурных основ философии неоромантизма и особенностям трактования человека.

Chaplinskaya O.V. Outlook parameters of human interpretation in the Ukrainian neoromanticism.

The research is caused by the necessity of the philosophy of neoromanticism learning. Special attention is paid to sociocultural basis of the philosophy of neoromanticism and peculiarities of the interpretation of human.